

סיפור יציאת מצרים

כתב הרמב"ם (חמץ ומצה ז. א) מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר (שמות י"ג) "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים", כמו שנאמר (שמות כ) "זכור את יום השבת".

הדמיון בין זכירת יצי"מ לזכירת שבת

האחרונים דנו במה שדימה הרמב"ם סיפור יצי"מ למצות זכור את יום השבת לקדשו.

על היין מדרבנן

האור שמח פירש כוונת הרמב"ם שכמו שמן התורה לקדש ומדברי סופרים לזכרו על היין, וכי לית ליה יין מקדש אריפתא, כן הוא כאן מצוה מן התורה לזכור הנסים ולספר אותם, ורבנן תקנו על היין, וכי לית ליה יין אומר ההגדה על הפת, כמוש"כ בפרק ח' הלכה י"ב יעו"ש. אבל פירוש זה דחוק שאין שום רמז לזה בהרמב"ם.

זכירת יצי"מ ע"י הרהור

בשו"ת שאגת אריה (סימן יג) דן האם יוצא ידי"ח זכירת יצי"מ ע"י הרהור, וכתב דיש להביא ראיה לזה מהא דתנן (מגילה יז, א) קראה על פה לא יצא, ובגמ' בעי מנלן, א"ר אתיא זכירה זכירה, כתיב הכא "והימים האלה נזכרים" וכתיב התם "כתוב זאת זכרון בספר", מה להלן בספר אף כאן בספר, ופריך וממאי דהאי זכירה קריאה היא דילמא עיון בעלמא, ומשני לא ס"ד דכתיב "זכור" - יכול בלב כשהוא אומר "לא תשכח" הרי שכחת הלב אמור, ומה אני מקיים "זכור" בפה. ש"מ טעמא דכתב רחמנא "לא תשכח" דשכחת הלב אמור גלי לן קרא יתירא דזכור בפה הוא, הא לאו הכי ה"א זכור בלב הוא, ואי לאו גז"ש דזכירה זכירה ה"א דהימים האלה נזכרים דכתיב גבי מקרא מגילה עיונא בעלמא הוא, כלומר במעיין ומהרהר במגילה סגי אעפ"י שלא הוציא בשפתיו יצא, וכיון דבהזכרת י"מ לא גלי לן קרא בהרהור בעלמא סגי ליה.

אבל מסיק השאג"א שצריך זכירה בפה, והטעם דלמאי דקי"ל הרהור לאו כדיבור דמי, ה"ה הזכרת י"מ אינו יוצא י"ח בהרהור. ומאי דקא קשה ליה מהא דמגילה, י"ל כיון דהאי "לא תשכח" דכתב רחמנא גבי זכירת עמלק מגלי לן על זכור שעמו שהוא בפה דוקא ולא סגי ליה בהרהור, מינייה ילפינן **דכל היכא דכתב רחמנא זכירה אינו אלא בפה, וגילוי מילתא בעלמא הוא.**

ולפי"ז י"ל שזה כוונת הרמב"ם במה שמביא ההיא דזכור את יום השבת אצל מצות סיפור יצי"מ, דבא לומר דכמו בשבת צריך זכירה בפה ה"נ בסיפור יצי"מ. שוב מצאתי שכ"כ בספר שושנים לדוד לפרש דברי הרמב"ם.

אלא דעיקר דברי השאג"א צע"ג שהרי התו"כ (בחוקותי פרשה א) דן לענין כמה דברים שצריך זכירה בפה, וז"ל וכן הוא אומר "זכור את יום השבת לקדשו" יכול בלבך, כשהוא אומר "שמור", הרי שמירת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור, שתהיה שונה בפוך. וכן הוא אומר "זכור ואל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלקיך במדבר", יכול בלבך, כשהוא אומר "אל תשכח" הרי שכיחת לב אמורה, הא מה אני מקיים זכור שתהא שונה בפוך. וכן הוא אומר "זכור את אשר עשה ה' אלקיך למרים", יכול בלבך כשהוא אומר "השמר בנגע הצרעת לשמור מאד ולעשות הרי שכיחת לב

אמורה", הא מה אני מקיים זכור שתהיה שונה בפיו. וכן הוא אומר "זכור את אשר עשה לך עמלק", יכול בלבך, כשהוא אומר "לא תשכח" הרי שכיחת לב אמורה, הוא מה אני מקיים זכור שתהיה שונה בפיו. הרי לך שכל ענין וענין צריך פסוק מיוחד לומר שאינו אלא בפה, ורק משום שכל פעם היה כאן פסוק מיותר היה אפשר ללמוד שחייב בפה, א"כ בזכירת יצי"מ או סיפור יצי"מ שלא כתוב "לא תשכח", אין ראייה שצריך זכירה בפה, ואמרינן שזכירה היינו בלב. שאם לפי השאג"א הרי כבר גילה לנו שכל מקום שנאמר זכירה אינו אלא בפה.

מי שאין לו בן

ויותר נראה לבאר דברי הרמב"ם על פי מש"כ הרמב"ם בסה"מ (מ"ע קנז) היא שצונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר. וכל מה שיוסיף במאמר ויארץ הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו ית' על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב. כמו שאמרו כל המאריך לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח. והכתוב שבא על הצווי הזה הוא אמרו ית' (ס"פ בא) "והגדת לבנך ביום ההוא וכו'", ובא הפירוש והגדת לבנך - יכול מראש חדש תלמוד לומר "ביום ההוא" אי ביום ההוא יכול מבעוד יום תלמוד לומר "בעבור זה בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, כלומר מתחלת הלילה חייב אתה לספר. ולשון מכילתא [דרשב"י במדרש הגדול] מכלל שנאמר כי ישאלך בנך יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אין אתה מגיד לו, תלמוד לומר והגדת לבנך אף על פי שאינו שואלך, אין לי אלא בזמן שיש לו בן **בינו לבין עצמו** בינו לבין אחרים מניין תלמוד לומר **ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים, כלומר שהוא צוה לזכרו כמו אמרו "זכור את יום השבת לקדשו"**. מבואר בדבריו שהדמיון לשבת הוא לענין שחייב לספר אפילו בינו לבין עצמו, כמו שחייב בקידוש בינו לבין עצמו.

למה אין מקדשין עד שתחשך

והנה בשו"ע (תעב, א) כתוב, דאף הקידוש בליל פסח לא יקדש עד שתחשך. ונחלקו הפוסקים בטעם הדבר, דהנה התרומת הדשן (סי' קלז) כתב דבאמת מדין קידוש היה יכול לקדש אף מבעוד יום, כמו בשאר שבתות וימים טובים, אלא מכיון דכוס הקידוש הוא כוס ראשון מארבעת הכוסות בעינן דליהוי בשעה שראוי לאכול מצה ומרור.

ובט"ז (ס"ק א') מבאר הדין הזה משום "דמצות אכילת מצה היא בכלל הקידוש ובשבילה בא הקידוש", ע"כ. והפרמ"ג (מש"ז סק"א) והישועות יעקב (סק"א) ביארו דבריו, דכל קידוש הרי צריך להיות במקום סעודה וכיון שאכילת מצה היא בלילה לכן גם הקידוש צריך להיות בלילה ע"כ.

והגר"ח מבריסק זצ"ל ביאר בזה, בהקדם דברי הרמב"ם (הנ"ל) ביד החזקה ובספר המצות שדימה המ"ע של סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו ניסן להמ"ע דזכירת יום השבת, וכוונתו שהרי המ"ע של זכירת השבת הוא לומר ולהזכיר שהיום הוא יום שבת, ולהבדיל את יום השבת משארי הימים, וכמו שכתב בהלכות שבת (כט, א) מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבת וקידוש.

א"כ י"ל שה"ה בכלל המ"ע של סיפור יצי"מ בליל ט"ו ניסן, הוא גם שיזכיר ויאמר שהיום הוא היום שבו יצאו ממצרים, וכמו בזכירת יום השבת שצריך לומר שהיום הוא יום השבת, ואם לא אמר דבר זה לא קיים ולא יצא המ"ע דסיפור יציאת מצרים. ועיקר מצוה זו אנו מקיימים בתפילה או בקידוש

בליל פסח שאנו אומרים בו "זמן חרותנו", שבזה אומר ומייחד שהיום הזה הוא היום שבו יצאנו ממצרים, והוא חידוש גדול.

ולפי זה אתי שפיר הא דצריך לקדש בלילה דוקא, שהרי בקידוש מקיים הוא חלק מהמ"ע דסיפור יציאת מצרים, וסיפור יציאת מצרים הרי צריך להיות בלילה דוקא, וכדאמרינן בהגדה דמצות סיפור יציאת מצרים הוא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך, ומצה ומרור הרי מצותן בלילה דוקא, וכמו שהביאו בתוס' שם מהתוספתא.

מה נשתנה מצות סיפור ממצות זכירה

ידועים הם שאלת הגר"ח שבכל לילה יש מצוה של זכירת יציאת מצרים, א"כ מה נתוסף בליל פסח במצות סיפור יציאת מצרים שאין בזכירה של כל השנה. ות"י שיש ג' חילוקים בין המצוה של זכירת יציאת מצרים להמצוה של סיפור יציאת מצרים, (א) לקיים מצות זכירה אין צריך אלא להזכיר לעצמו יציאת מצרים, אבל בסיפור יציאת מצרים המצוה היא לספר לאחר דרך שאלה ותשובה, כדכתיב "והיה כי ישאלך בנך וגו' ואמרת אליו", וכדכתיב "והגדת לבנך וגו'". ובהגדה הבן שואל מה נשתנה והאב משיב עבדים היינו, וההלכה היא שאפילו אם אחד לבדו צריך לשאול לעצמו ולומר עבדים היינו כדרך סיפור לאחר. (ב) בסיפור צריך לספר כל ההשתלשלות, וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח, ולקיים מצות זכירה סגי בזכירת יציאת מצרים לחוד. (ג) מצוה לספר טעמי המצוות של אותו הלילה, כמ"ש במשנה (פסחים קטז, א) רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ואלו הן פסח מצה ומרור, פסח על שום מה וכו' מצה על שום וכו' מרור על שום וכו'.

וג' ענינים אלו מפורשים ברמב"ם פ"ז מהל' חו"מ, דבהל' א' כתב מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל ט"ו בניסן שנאמר זכור וגו', ומנין שבליל ט"ו ת"ל והגדת לבנך וגו'. ועוד כתב שם (בהל' ב') מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר והגדת לבנך, לפי דעתו של בן אביו מלמדו, כיצד אם הוא קטן או טפש וכו', ואם היה הבן גדול וחכם וכו', וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו ויאמרו מה נשתנה וכו', אין לו בן אשתו שואלתו וכו', היה לבדו שואל לעצמו. ועוד כתב שם (בהל' ד') וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח, כיצד מתחיל ומספר שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל, וכו' ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מהאומות וקרבנו ליחודו, וכן מתחיל ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו, ומסיים בנסים ובנפלאות שנעשו לנו. ועוד כתב שם (בהל' ה') כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בליל חמשה עשר לא יצא ידי חובתו וכו'. ומסיים הרמב"ם: ודברים האלו כולן נקראין הגדה, עכ"ל. חזינן להדיא שכל ג' חילוקים אלו כולן נקראין הגדה ונכללין בהמצוה של "והגדת לבנך" בהמצוה של סיפור, וכיון שמצות צריכות כוונה צריכין לכוין לצאת המצוה בג' דברים אלו.

גם המנ"ח (מצוה כא) דן בשאלה הנ"ל ורצה לתרץ כחילוק השני של הגר"ח, ומדייק כן מלשון החינוך והרמב"ם, אבל כתב דאפשר דגם בליל פסח יוצא בהזכרה לחוד, ומציין לדברי הפר"ח (סי' תע"ג) דבהזכרת יציאת מצרים בקידוש יצא. (הובא לקמן לענין למה אין מברכים על סיפור יציאת מצרים).

ומש"כ הגר"ח מההיא דר"ג כל שלא אמר שלשה דברים אלו וכו', כתב המנ"ח לעיין בהר"ן שכתב דכל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא י"ח היינו מן המובחר כראוי, אבל יצא י"ח מה"ת. אבל יש לעיין בזה שהרי הרמב"ם מצטט הגמ' כפשוטו, משמע שס"ל שבאמת מעכב בדיעבד.

עי"ש שרצה לומר (כדרך הראשון של הגר"ח) דתמיד המצוה להזכיר בפני עצמו ולא להגיד לבנו, וכאן המצוה לספר לבנו. אבל אם אין עמו אחר המצוה להזכיר בעצמו שוה לשאר הלילות. אבל הק' כיון דעיקר מצוה המחודשת לספר לאחר, א"כ למה הביא הרמב"ם פסוק זה ד"זכור" תפ"ל דחייב כמו בכל הלילות מפסוק "למען תזכור" כמו שדרשו מפסוק זה, ומביאו הוא בעצמו בה' ק"ש.

ותי' דזכירות יצי"מ בלילות כיון דלא דרשינן אלא מריבויא ד"כל", א"כ לא הוי אלא מדרשא וחל שבועה עליו אם נשבע שלא יזכור או שיזכור, אבל בליל ט"ו הוא עשה מפורשת במנין תרי"ג, א"כ אין חל שבועה אלא בכולל.

למה הרמב"ם לא מנה מצות זכי"מ

אלא שהק' המנ"ח שעכ"פ זכירת יצי"מ ביום הוי מפורש בקרא בלי דרשה, א"כ למה מוני המצות לא מנו למ"ע זכירת יצי"מ.

עי"ש שמציין לדברי הצ"ח שהקשה באמת למה לא מנו מוני המצות זכירת יצי"מ בכל יום למ"ע בפנ"ע, ותי' דנפקא מפסוק "למען תזכור" ולא נאמר בלשון ציווי "זכור" אלא קאי אדלעיל לאכול פסח ומצה שע"ז תזכור, אף דממילא שמעינן דמצוה לזכור מ"מ אין נמנה למצוה בפ"ע, משום שאינו מורש בקרא.

עכ"פ במצות סיפור דליל ט"ו הוא מ"ע מה"ת לכל אחד מישראל להזכיר וגם להגיד לבניו או לאחר אם יש עמו, וגם אפשר לסדר קצת באריכות נסים ונפלאות.

ברכה על מצות סיפור יצי"מ

הראשונים והאחרונים דנו למה לא תקנו חז"ל ברכת המצוה על מצות סיפור יצי"מ.

ברכות ק"ש

בספר שבלי הלקט (סדר פסח סימן ריח) כתב וז"ל ומצות הגדה היא מצות עשה והיתה טעונה ברכה, אלא שנפטרת בקריאת שמע, והרי קריאת שמע טעונה ברכה לפניה ולאחריה, ומתוך חיבתה רמזו עליה אלו ארבעה ברכות, ואין טעונין הזכרה ומלכות.

כדבריו כתב גם המאירי (ברכות יב, ב) וז"ל והזכרת יציאת מצרים בלילי הפסח בהגדה יש מי שמזהיר שלא לברך עליה לפניה, ואע"פ שיש ברכה לאחריה, שהרי אפשר לו לסמוך על אמת ואמונה שכבר ברך וחתם בה גאל ישראל, ואע"פ שאין הטעם ברור מ"מ המנהג כך הוא. אלא שיש חולקים ומברכים.

מבואר בדבריהם שמצות סיפור יצי"מ יוצא ע"י קריאת שמע, אע"פ שאין שם "סיפור דברים" אלא הזכרה בעלמא, ולא "הגדה לאחר", וגם לא דברי ר"ג שכל שלא אמר וכו'. וזה דלא כמו שביאר הגר"ח (הובא להלן), החילוקים יש בין זכירת יצי"מ לסיפור יצי"מ.

ואולי יש לדחות שאע"פ שלא קיים המצוה בזכירה בעלמא, אבל הברכה של "גאל ישראל" יכול לפטור גם סיפור, ודו"ק.

אשר גאלנו

או יש לומר מה שאומרים בסוף "אשר גאלנו" היא ברכת ההגדה, שהרי יש בה הזכרת מצה ומרור

ופסח, ובזמן הבית היה מקדימין ואומרין והגיענו הלילה הזה לאכול בו פסח מצה ומרורים, והרי יש בה תשובה לכל השאלות. אלא דהק' השבה"ל א"כ למה קבעוה בסוף ההגדה, ותי' לפי שרוצין לדרוש כמה דרשות בענין ההגדה, ואם היה מברך תחלה אשר גאלנו, לא היה חוזר למפרע ודורש אל השעבוד.

קיום ע"י קידוש

בספר רבינו ירוחם (תולדות אדם וחוה נ"ה ח"ד) תי' בשם רבינו פרץ לפי שכבר אמרו בקדוש זכר ליציאת מצרים, וזה בוודאי שלא כדברי הגר"ח שאינו יוצא בזכירה בעלמא וצריך דווקא ל"ספר". וכבר הזכרנו שכ"כ הפר"ח (סימן תעג) וז"ל וא"ת למה אין מברכין על ההגדה והא כתיב (שמות יג, ח) "והגדת לבנך", וי"ל דביציאת מצרים שנזכיר בקידוש יצא ידי חובה מההגדה ומשום הכי לא מברך. וכ"כ האבודרהם (סדר ההגדה ופירושה) וז"ל כי במה שאומר בתחלה בקדוש זכר ליציאת מצרים יצא.

וראיתי בספר ירח למועדים דיש לדחות שכוונת הראשונים (כנ"ל) שיוצא בהברכה ע"י קידוש, ולא שיוצא ידי"ח סיפור.

אין קצבה

עוד תי' האבודרהם בשם הרשב"א שמצות סיפור היא מצוה שאין לה קצבה ידועה, ואפילו בדבור בעלמא שידבר בענין יציאת מצרים יצא, אלא כל המרבה הרי זה משובח. תי' זה מתנגד לכאורה למש"כ הגר"ח שאינו יוצא מצות סיפור אלא ע"י שמרבה בפרטים. וע' במהר"ל (גבורות ה' פרק סב) שהביא דברי הרשב"א, אבל תמה עליו דמה בכך שיוצא בספור אחד וכי בשביל כך לא יברך.

ע"י שאלה

בשו"ת הרא"ש (כלל כד סימן ב) ג"כ נדרש לשאלה הנ"ל, ותי' וז"ל הרבה דברים צוה הקדוש ברוך הוא לעשות זכר ליציאת מצרים, ואין אנו מברכין עליהן, כגון הפרשת בכורות וכל המועדים. שאין צריך להזכיר בהפרשת בכורות שאנו עושין אותו זכר ליציאת מצרים, אלא שצוה הקדוש ברוך הוא לעשות המעשה ומתוך כך אנו זוכרין יציאת מצרים. ולא דוקא הגדה בפה אלא אם ישאל מפרשין לו (וזהו ההגדה לבד שזוכרין יציאת מצרים). דבריו אינם מובנים כלל, דמה מביא מכל הדברים שעושים לזכר שאין מברכים עליהם, דשם אה"נ עושים דברים שעל ידם יזכרו, ולכן אין חיוב ברכה עליהם מצד הזכירה דהוי ממילא, אבל כאן המצוה היא לזכור יצי"מ וזה גופא מעשה המצוה. ומש"כ בסוף שאין המצוה אלא ע"י שאלת הבן, ג"כ אינו מובן כ"כ, ואולי ר"ל שאין כאן חיוב מוחלט אלא תלוי בשאלת הבן ולכן אין ברכה, אבל גם זה צ"ב שיש מצוות שתלויים בדבר אחר ובכל זאת מברכים, כגון לבישת ציצית, שאינו חייב להטיל ציצית אא"כ לבוש בגד של ארבע כנפות, וצ"ע.

אבל לגבי עיקר הנקודה של הרא"ש שמצות סיפור יצי"מ תלוי בשאלת הבן, ראיתי בביאור על ספר המצוות לרס"ג להגרי"פ (עשה לג) שמאריך קצת בדבריו וכתב שהמקור לדבריו הא דכתיב "והיה כי ישאלך בנך וכו'". ומבואר דס"ל דמאי דאמרין בפרק ערבי פסחים, חכם בנו שואלו וכו' ואם לאו הוא שואל את עצמו, שאינו אלא מדרבנן בעלמא, אבל מדאורייתא ודאי ליכא חיובא אלא להשיב על שאלת הבן. וכן מאי דתנן (קטז, א) אם אין דעת בבן אביו מלמדו וכו', שוב אין זה אלא מדרבנן. וכן מה שאמרו במכילתא (סוף פ' בא), בירושלמי (פרק ע"פ), ובסדר הגדה, ארבעה בני דברה תורה וכו' שאינו יודע לשאול את פתח לו" שנאמר "והגדת לבנך וגו'", ג"כ אינו אלא אסמכתא בעלמא

ומדרבנן. וכן מה שהביא הרמב"ם מהמכילתא דתניא מכלל שנאמר "כי ישאלך בנך" יכול אם ישאלך בנך אתה מגיד לו כו' ת"ל "והגדת לבנך" – אע"פ שאינו שואלך עיין שם, צ"ל להרא"ש דגם זה אסמכתא בעלמא היא ומדרבנן, אבל מדאורייתא אין לנו אלא קרא כדכתיב "כי ישאלך בנך וגו'".

וכתב הגרי"פ שיש להביא ראיה כדברי הרא"ש ממה שתיקנו כמה שינויים בליל פסח כדי שיכירו תינוקות וישאלו, וכן מאי דתנן וכאן הבן שואל אביו, ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה וכו', וכן מדתניא התם חכם בנו שואלו ואם אינו חכם אשתו שואלתו, ואם לאו הוא שואל לעצמו, ואפילו שני ת"ח שיודעין הלכות הפסח שואלין זה לזה מה נשתנה וכו', וכן אמרו שם פטרתן מלומר מה נשתנה. ואם איתא דמצות ספור יצי"מ היא מדאורייתא גם בלא שום שאלה כלל, הדבר תמוה למה לי כל זה, ומנ"ל חיובא לשאול מה נשתנה, ואמאי לא עסקו בספור יצי"מ בלא שאלה כלל כשלא שאל הבן. אלא ודאי עיקר המצוה דאורייתא אינו אלא להשיב על שאלת הבן בלבד, אלא דמדרבנן איכא חיובא לספור יצי"מ גם כדליכא שאלה. אבל מכל מקום כעין דאורייתא הוא דתיקנו שיהא הסיפור דוקא ע"י שאלה ותשובה. ולזה הוא שתיקנו כל השינויים כדי שיכירם הבן וישאל, דעל ידי זה תהיה המצוה מדאורייתא.

כוונת הלב

המהר"ל (גבורות ה' פרק סב) תי' בענין אחר, וז"ל וא"ת למה אין מברכין על הגדה, שהרי מצוה לספור ביציאת מצרים והיה לנו לברך על המצוה זאת. ויראה כיון דעיקר הדבר הוא מחשבת הלב, דצריך להבין מה שאמר, ואם לא כן לא הוי מידי, וכיון שהעיקר הוא בלב לא שייך ברכה אלא במצוה שעיקר שלה במעשה, ומברך אשר קדשנו כי המעשה הוא עיקר, ולפיכך אין מברכין על הגדה.

ומק' המהר"ל מהא דמברכין על תלמוד תורה "לעסוק בדברי תורה", ותי' שכל עסק שיש בו בתלמוד תורה הוא המצוה, אע"ג שאינו מבין מה שאמר רק שגורס כך ואינו מבין הוי נמי מצוה, ולכן הברכה לעסוק בדברי תורה. וזה חידוש עצום שמקיים מצות ת"ת בשינון בעלמא, אע"פ שאינו מבין מה שהוא אומר, ומשמע שמיירי גם בתורה שבע"פ ולא רק בתורה שבכתב.

ממשיך המהר"ל וכן אנו מברכין על מקרא מגילה ולקרא את הלל, שהקריאה הוא עיקר בין שיבין או שלא יבין, שכך תקנו חכמים לקרא את הלל ולקרא את המגילה ואפילו אינו מבין, ולפיכך שם יש ברכה.

ויש להסתפק בדעת מהר"ל האם כוונתו שעיקר המצוה היא בלב, והוי כמו ביטל חמץ שכתב הב"י (או"ח תלב) שמה"ט אין לברך, או"ד די בזב שצריך גם כוונת הלב. וראיתי בספר ירח למועדים בשם משנת יעב"ץ שטוען שהמהר"ל חולק על מג"א שאינו יוצא סמיה"ע אא"כ מבין הלשון, ספר הנ"ל חולק דשם אין זה ספירה אם איו מבין, משא"כ כאן עיקר המצוה היא בלב, וזה חילוק נכון, אבל יש לדון מזה שדן במצות ת"ת ומקרא מגילה, דשם אפילו על הצד שצריך להבין מה שלומד אין הכוונה שעיקר המצוה בלב אלא דהוי תנאי בעלמא.

מתחיל בגנות

החת"ס (תורת משה הגדה של פסח) הביא התי' שנכלל בברכת אשר גאלנו, אבל כתב שאינו מובן לכאורה דלמה לא מברכין עובר לעשייתו קודם שמתחילין לספר ההגדה. ותי' על פי הא דאיתא בפרק ערבי פסחים (קטז, א) מתחיל בגנות ומסיים בשבח, עבדים היינו, מתחלה עע"ז היו אבותינו וכו'. וכמו שחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, כ"כ חייב אדם לראות עצמו כאלו הוא

היה עובד ע"ז ועכשיו קרבו המקום לעבודתו. והיום בלילה הזה שיצאנו ממצרים התחיל לעבוד את השם בתחלה בהמצות הנוהגות אותו לילה. והנה מצינו בטבילת גרים שמברכין לאחר טבילה מפני שקודם טבילה אינו יכול לומר וצונו (פסחים ז, ב), ה"נ קודם ספור יציאת מצרים אינו יכול לומר וצונו מפני שעדיין אנו בבחינה כאלו היה מעובדי ע"ז, ולאחר הספור שיוכל לומר וצונו אז הוא נכלל בברכת אשר גאלנו.

"בציעת הפת" לפני הברכה

ממשיך החת"ס שזה כוונת המסדר הגדה "כהא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים", משום דאנו פורסין מצה שלימה קודם ספור יצי"מ בלי ברכת המוציא, מה שאין אנו עושין כן בשאר ימות השנה, (שמברכין תחלה ואח"כ בוצעין כדי שיברך על השלימה), שגם זה מורה על כוונת ענין הנ"ל שאנו רואין עצמנו כאלו היינו עכשיו ע"ז, לכך אנו פורסין אותו בלי ברכה כמו שאכלו אבהתנא בארעא דמצרים שהיו פורסין בלא ברכה, שלא היו מצווין על כך עדיין (שהיו חנם ממצות), עד לאחר גאולתן שקבלו התורה.

האם יש חיוב הגדה בלי מצות

דנו הפוסקים האם יש חיוב לומר הגדה היכא דליכא מצות, הפרמ"ג (משבצות זהב סימן תפה) כתב שהגדה מצות עשה מן התורה, אפילו אם אין לו מצה ומרור. ועיין סימן ת"ס (ט"ז סוף ס"ק א), [דמביא מהמרש"ל מעשה בא' שהיה תפוס ולא נמצא שם יהודי, ורצו העכו"ם לתקן לו מצות ולא רצה לאכול מה שתקנו לו עכו"ם בלילה ראשונה, ובשאר פסח אכל מה שעשו בפניו, ולא ידע בהגדת הגדה והיה לו חומש ואמר כל הפרשיות של יציאת מצרים. (הרי שיצא מצות הגדה בלי אכילת מצה). ורש"י בחומש (שמות יג, ח) פירש בעבור זה, פסח מצה ומרור, ובפסחים (קטז, ב) וברמב"ם (פ"ז ה"א וה', ופ"ח, ה"ד).

הפרמ"ג מרמז להיא דפסחים (קטז, ב), וז"ל הגמ' אמר רב אחא בר יעקב סומא פטור מלומר הגדה, כתיב הכא "בעבור זה" וכתוב התם "בננו זה" - מה להלן פרט לסומא, אף כאן פרט לסומין. איני והאמר מרימר שאלתינהו לרבנן דבי רב יוסף מאן דאמר אגדתא בי רב יוסף אמרו רב יוסף, מאן דאמר אגדתא בי רב ששת, אמרו רב ששת קסברי רבנן מצה בזמן הזה דרבנן. מבואר בגמ' שמשום דס"ל מצה בזמן הזה אינו אלא דרבנן, ס"ל נמי שסומא יכול להוציא אחרים במצות הגדה. ומכאן דן הפרמ"ג דאולי מי שאין לו מצות פטור ממצות הגדה.

בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך

מה שמציין הפרמ"ג להרמב"ם (פ"ז ה"א), נראה שכוונתו למש"כ שם וז"ל ומנין שבליל חמשה עשר, תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" - בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. היינו שהבין הפרמ"ג שצריך שיהיה מצה ומרור מונחים לפניו, ובלא"ה ליכא חיוב. אבל בסה"מ לרמב"ם (מ"ע קנז) מבואר לא כך, וז"ל ובא הפירוש "והגדת לבנך" - יכול מראש חדש תלמוד לומר "ביום ההוא", אי ביום ההוא יכול מבעוד יום, תלמוד לומר "בעבור זה" - בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, כלומר מתחלת הלילה חייב אתה לספר, הרי לן שס"ל להרמב"ם שעיקר הדרשה בא לתת שזמן המצוה אינו מבעוד יום אלא בתחילת הלילה, אבל אינו בא לומר שאינו חייב א"כ יש שם מצה ומרור.

למה הרמב"ם אינו מונה ברכת התורה בסה"מ

מאידיך הגרי"פ רצה לומר בדעת הרמב"ן שהוא סובר שמצות סיפור יצי"מ תלוי במצה. והוא על פי מש"כ הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (במצוות ש"שכחת הרב" עשין מצוה טו), שהשיג על הרמב"ם שאינו מונה ברכת התורה במנין המצוות. וכתב שאין ראוי למנותה מצוה אחת עם הקריאה, כמו שמקרא בכורים (ע' קלב) אינו נמנה אחת עם הבאתן (ע' קכה), וספור יציאת מצרים (ע' קנז) עם אכילת הפסח (ע' נו). ותמה עליו הגרי"פ (עשין לג) דמאי ענין פסח לכאן, והיכן ראה הרמב"ן ז"ל דמצות ספור יציאת מצרים בליל פסח תליא באכילת הפסח. והרי פשוט ומבואר בכל הפוסקים דמצות ספור יציאת מצרים אפילו בזה"ז דאורייתא היא, אע"ג דהאידינא ליכא פסח. וכן מבואר להדיא בסוגיא דגמרא (פסחים קטז, ב). וכתב דאולי אפשר לומר דט"ס הוא בדברי הרמב"ן, ובמקום אכילת הפסח צ"ל אכילת המצה, וכוונתו להמבואר (בסוגיא דפסחים שם) דלמ"ד מצה בזה"ז דרבנן הכי נמי מצות ספור יציאת מצרים בזה"ז דרבנן, ובודאי דטעמא משום דדרשינן במכילתא מדכתיב והגדת לבנך וגו' בעבור זה וגו' לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. והילכך למ"ד מצה בזה"ז לאו מדאורייתא הוא גם ספור יצי"מ דרבנן, דהא הו"ל שעה שאין מצה ומרור מונחים לפניך, דהא מן התורה ליכא חובת מצה האידנא להך מ"ד. וכ"כ בשו"ת בשמים ראש (סי' קע"ג) עיין שם. וא"כ לפי זה ספור יצי"מ תלוי באכילת מצה, ומזה ס"ל להרמב"ן דכשאינו אוכל מצה, כגון דלית ליה, גם בספור יצי"מ לא מיחייב. וכן מתבאר מדברי הרשב"ץ בפ"י ההגדה עיין שם.